

INES MARKOVČIČ¹

Nacionalni karakter v duhu modernih družb

Izvleček: Razprav o aktualizaciji in transformaciji nacionalnih karakteristik in vzniku novih nacionalnih identitet v kontekstu sodobnih modernih družb ne gre enostavno reducirati zgolj na učinke delovanja globalizacije, sodobnega kapitalizma in tržne ekonomije, ne da bi v ospredje postavili in soočili ideološko-političnega momenta. Znanstvene študije nacionalni karakter primarno proučujejo v kontekstu kulture in osebnosti; najpogosteje problematizirajo izomorfizem osebnostnih lastnosti in kulturnih vzorcev, ki se jih pogosto presoja tudi glede na politične interese in narodne vrednote. Kot take ključno sooblikujejo kolektivno delovanje posameznega naroda in vidno kažejo na narodov sovisen odnos z nacionalnimi sentimentimi. Za sodobne, moderne družbe so bolj kot kadarkoli bistvene nacionalne države po političnem pomenu, zaradi česar se tudi nacionalni karakter bolj kot kadarkoli presoja na povsem pragmatičnih temeljih, kot so vloga politike, narodne vrednote in nacionalizmi. Slednji narekujejo narodne simbole, mite, narodne sentimente o skupnem izvoru, ki so temeljnega pomena za obstoj in revitalizacijo ljudi znotraj posameznega naroda, nacije s skupno nacionalno identiteto. Nacionalni rituali in sentimentimi naj bi znotraj posameznega naroda, nacije ustvarjali (to je bistveno) občutek enosti. Zavest o enosti ter občutek skupnega poslanstva določenega

¹ Dr. Ines Markovčič je leta 2016 doktorirala na AMEU – ISH z disertacijo *Slovenski nacionalni karakter skozi demokratizacijo: portret Slovencev skozi medijski diskurz*. Zaposlena je na Mladini. E-naslov: inesmarkovcic@gmail.si.

naroda, zlasti glede na njegovo kulturno in politično homogenost ter skupno preteklost, predstavlja temelj političnega vidika pri obravnavi njegovega nacionalnega karakterja. Po nacionalnih revolucijah, svetovnih vojnah in podobnih kriznih situacijah sta se vloga in proučevanje nacionalnega karakterja dodatno intenzivirala, zlasti v pomenu problematizacije promocije nacionalizmov; v negotovih okoliščinah so se ponujale nove eksplanacije narodove realnosti na temelju zdravorazumskih predstav, ki so ustvarjale izrazite ideološke polarizacije med “nami” in “njimi”.

Ključne besede: nacionalni karakter, modalna osebnostna struktura, moderne družbe, politična lojalnost

UDK: 316.454.3:323

National Character in the Context of Modern Societies

Abstract: Discussions of the realisation and transformation of national characteristics and the emergence of new national identities in contemporary modern societies are not to be reduced solely to the effects of globalisation, contemporary capitalism and market economy. What needs to be foregrounded and confronted is the ideological and political factor. Scientific studies primarily examine the national character in the context of culture and personality, focusing on the isomorphism of personality traits and cultural patterns, which are often assessed according to political interests and national values. As such, they help to shape the collective movement of each nation, displaying the interdependence between the nation and its national sentiments. What is essential to contemporary modern societies is the national state in a political sense. As a result, the national character is now more than ever assessed on purely pragmatic foundations, such as the role of politics, national values, and forms of nationalism. These forms dictate the national symbols, myths, and national sentiments about a common

origin, which are fundamental to the existence and revitalisation of people within a particular nation, a nation with a common national identity. What is crucial, the national rituals and sentiments are supposed to create a feeling of unity. The awareness of the unity and the sense of the shared mission of a particular nation, especially in terms of its cultural and political homogeneity and its common past, form the basis of a political perspective in examining its national character. The role and study of the national character were intensified in the wake of national revolutions, world wars, and similar crises, especially in the context of promoting forms of nationalism: the uncertain circumstances led to new explanations of the nation's realities on the basis of common-sense conceptions, which generated distinct ideological polarisations between 'us' and 'them'.

Key words: national character, modal personality structure, modern societies, political loyalty

Čeprav so že v grški antiki vzniknile ideje, ki so utemeljile vzajemno soodvisnost med človeškim značajem in vzorci političnega delovanja, je ta ideja kmalu poniknila s političnega zemljevida. Znova se je obudila šele z vzponom modernih družb, ki so v svojem funkcionalnem pomenu strukturirane; sleherni narod se presoja in kategorizira glede na razredno, slojevsko, religijsko, politično-ureditveno, interesno, regionalno in lokalno diferenciacijo. V začetku prejšnjega stoletja so tako vzniknili številni teoretiki, ki so oživili in branili temeljno vlogo človeškega karakterja ter utemljevali pomen vrnitve k študijam človeške narave in politike. Graham Wallas je v tem kontekstu ostro kritiziral delo takratnih ameriških univerz ter jih ozna-

čeval za neuporabne, ker so se posamezni avtorji preveč ukvarjali s tako imenovanimi abstraktnimi ljudmi, na temelju povsem nezavednih predpostavk, ki jih bodisi sami niso nikoli izkusili bodisi skozi raziskovalno študijo preverili². Zelo malo ali skoraj nič pa ni bilo storjenega na temelju samega izziva proučevanja, umeščanja in problematiziranja človeškega karakterja v kontekstu aktualne družbe, kulture, politike. Več kot dve desetletji pozneje je Charles E. Merriam (1925) v svojem delu *New aspects of politics* ubranil in argumentiral enaka stališča, z bolj izdelanim, razčlenjenim vidikom za merjenje kolektivne osebnosti, pri čemer se je opiral na sistematična raziskovalna orodja in lestvične faktorje, statistične študije s širšimi lestvicami ter korelacijske analize o odnosih med posameznikovimi psihološkimi karakteristikami ter njegovo politično usmeritvijo, preferencami in/ali udejstvovanjem³. Tovrstne kritike so posledično vzniknile kot presenetljivo spoznanje, da lahko, kljub razcvetu študij kulture in osebnosti skozi tri dekade v prvi polovici prejšnjega stoletja in, vzporedno, vedno bolj naraščajočemu zanimanju za empirične študije modernih političnih sistemov, izpostavimo zanemarljivo malo sistematičnih empiričnih študij o korelaciji med partikularnimi osebnostnimi vzorci in psihološkimi faktorji na eni strani ter vzponom, delovanjem in spreminjanjem posameznih političnih sistemov na drugi.

Glavni razlog skromnejšemu številu opravljenih raziskav o nacionalnem karakterju v političnem kontekstu je v dejstvu, da so se moderne študije odnosov med osebnostmi in družbeno-kulturnimi sistemi koncipirale skoraj ekskluzivno med kulturnimi antropologi in psihoanalitiki. Posamezni avtorji so se sicer dotaknili tudi področja delovanja vlade in politik (npr. delo Ruth Benedict o Japon-

² Wallas, 1908, 15-16.

³ Merriam, 1970; Inkeles, 1997, 223.

ski iz leta 1946; delo Margaret Mead iz leta 1951, ki se je v celoti posvetilo delu sovjetskega vodenja z vidika politične avtoritete; Hsujeva primerjava kitajske in ameriške kulture leta 1953, ki je pustila obsežnejše poglavje tudi o politiki in vladi), a ga globlje naprej niso problematizirali in razčlenjevali, največkrat so ga samo oplazili. Prve ameriške objave o kulturi in osebnosti tako ne vsebujejo niti ene teme, ki bi se ukvarjala neposredno z razmerji osebnostnih vzorcev v odnosu do političnega sistema. Podobno tudi klasični antropološki učbeniki s tega področja vključujejo standardna poglavja o psiholoških motnjah ter o razvoju osebnosti, kast, religij in poklicne izobrazbe, nobenega poglavja pa ni o sami politiki v kontekstu razvoja nacionalnega karakterja. Tako denimo Lintonova klasika iz leta 1945 *The Cultural Background of Personality* skoraj ne omenja vlade ali politike. Enako lahko trdimo za študijo Geoffreyja Gorerja o angleškem karakterju, ki vključuje poglavja o topikah, kot so "prijatelji in sosedje", "ljudje in domovi", "religija", "zakonski stan", "otroci (nagrajevanje in kaznovanje)" ipd.⁴, znova pa ničesar o političnih institucijah in ureditvenih sistemih političnega delovanja, kot so parlament, volitve, lokalna samouprava, civilne svoboščine, osebne pravice, ki jih večina percipira kot specifične, značilne, določene politične poteze angleške družbe.⁵

Drugi ključni povod za večjo usmerjenost v študije o nacionalnem karakterju v političnem kontekstu je omejen segment družb, v okviru katerih so potekale analize in proučevanja. Kot prvič, gonilno silo v ozadju študij o nacionalnem karakterju večinoma predstavljajo antropologi in psihiatri, čeprav so se problematiki z resno pozornostjo posvečali tudi akademiki drugih znanstvenih disciplin. In drugič, glavnina teh študij se je primarno osredotočala na primitivne družbe

⁴ Gorer, 1955.

⁵ Inkeles, 1997, 222.

in posledično ravno zato niso bile deležne tolikšne akademske pozornosti in veljavnosti tudi s strani tistih, ki so obravnavali, presojali karakterološki vidik na političnih temeljih. Praksa se je spremenila šele, ko so paralelno vzniknile študije, ki so se usmerile na sodobne industrijske družbe in tako skušale preseči ali nadgraditi izsledke na primerih primitivnih družb. Pomen koncepta nacionalnega karakterja je tako skozi čas postal ključen za raziskave modernega človeka sodobnih nacionalnih skupnosti. Kot takega ga je bilo moč aplicirati na vse aspekte, vezane na sprejemanje notranjih in mednarodnih političnih odločitev, kot so identifikacija, instrumentalizacija in implementacija imperialističnih teženj in povezovanja.

Ob tako posplošeni in ohlapni umestitvi nacionalnega karakterja v kontekstu politike in političnega se poraja vprašanje, ali je sploh mogoče govoriti o enotnem nacionalnem karakterju znotraj neke globalne moderne družbe, kulture, naroda, nacije? Lahko s pomočjo konceptov teorije postavimo definicijo nacionalnega karakterja sodobnih modernih družb? Pri iskanju odgovora na vprašanje velja upoštevati nekatere formulacije Lintona in Kardinerja, zlasti pa Ericha Fromma, ki so postavili pomen razlikovanja med (1) družbeno pričakovanimi (tistimi, ki funkcionirajo optimalno glede na dane okoliščine) na eni ter (2) dejanskimi modalnimi osebnostnimi strukturami (kot jih zasledimo med člani družbe) na drugi strani⁶. Diskrepanca med enimi in drugimi je še posebej očitna v modernih industrijskih družbah, znotraj katerih je frekvenca menjave institucionalnih struktur hitrejša v primerjavi z modalnimi osebnostnimi strukturami. Razumevanje te ključne razlike je odločilno in pomembno tako za samo definicijo kot tudi za empirične študije nacionalnega karakterja znotraj sodobnih modernih družb. Ta preudarek tudi ključno opozarja na specifične osebnostne karakteristike ali

⁶ Inkeles, 1997, 12-13.

karakterne tipe kot integralni del večine sleherne moderne nacije, ki pa še zdaleč ne predpostavljajo psihološke edinstvenosti, enkratnosti, neponovljivosti ali posebnosti določene nacije. Ključna podmena tega preudarka je v karakterizaciji posamezne nacionalne populacije, glede na najbolj očitne in realistične pogoje, ki so v dani situaciji psihološko pomembni in/ali družbeno-kulturno relevantni. V tem smislu je govor o edinstvenosti naroda izmuzljiv, nemožen, saj lahko nekatere nacionalne kakor tudi vse osebne karakteristike določenega naroda zasledimo tudi pri drugem ali drugih narodih. Z drugimi besedami, študija nacionalnega karakterja modernih družb naj bi v ultimativni instanci prispevala k razumevanju obojih – tako tistih karakteristik, ki naj bi veljale za posebne, specifične in drugačne znotraj določene nacije, kakor tudi tistih karakteristik, ki se lahko izkažejo za relativno univerzalne, iste, repetitivne znotraj posamezne situacije, družbe, kulture, naroda, nacije.

Po prepričanju Inkelesa je na tem mestu nujno in smiselno enačenje pojma *nacionalni karakter* s pojmom *modalna osebnostna struktura*, oziroma samo pojmovanje nacionalnega karakterja bi se moralo bolj nanašati in sklicevati na “način ali načine distribucij različnih osebnostnih vzorcev znotraj obstoječe družbe.”⁷ Oba pojma sta v kontekstu študij o nacionalnem karakterju v koherentni sovisnosti, če hočemo razumeti distribucijo specifičnih in univerzalnih karakteristik, ki izhajajo iz kulturno-družbenih imperativov. Fromm je bil med prvimi, ki se je dotaknil pomena tega vidika z vpeljavo pojma *družbeni karakter*, s katerim je opredelil “jedro karakterne strukture, skupne večini članov iste kulture”⁸. Ključ te definicije je v določujočem kriteriju skupnega delitelja (v širšem smislu), v imetju skupnega karakterja, a ne v kontekstu frekventnosti. Fromm je za

⁷ Inkeles, 1997, 13.

⁸ Fromm, 2009, 62.

primarni kriterij družbenega karakterja namesto pogostosti zastavil neobhodno lastnost ali pogoj ("requiredness"⁹) s strani družbenih organizacij, institucij, organov, ki je potreben, zahtevan in/ali odgovoren za reprodukcijo določenih skupnih, kolektivnih karakteristik, ravnanj, delovanj in ki zagotavljajo, da ljudje v svojem delovanju ravnaajo v skladu z družbenimi ali skupinskimi normami. Moderna industrijska družba je namreč v okviru intenzivne, pospešene mehanizacije, sistematizacije, birokratizacije poklicnega sistema od posameznika vse bolj terjala, zahtevala določene osebne lastnosti, kot so red, disciplina, točnost¹⁰, doslednost, lojalnost, če je želel biti na širši ravni učinkovit. V nareku po pričakovanem konformnem in učinkovitem obnašanju je posledično celo sprožila, da posamezniki ne samo morajo, temveč v zadnji instanci tudi želijo na določen način delovati znotraj obstoječega družbenega miljeja. Z vzponom modernih družb se je tako osebnost posameznika konstituirala kot "družbeno pričakovana osebnost (tj. osebnost, ki najbolj ustreza birokratizirani ali dogmatično-individualistični družbeni strukturi)" in si zato v okviru pojmovanja nacionalnega karakterja, kot pojasnjuje Inkeles, nedvomno zasluži "status neodvisnega, kakor tudi pomembno sorodnega konstrukta".¹¹

Ob proučevanju modernih družb je potrebno v kontekstu nacionalnega karakterja z vidika človeške narave in politike upoštevati še en pogled: zgodovinski vidik in čas, ki sta prav tako pomembno vplivala na pomen in modifikacije percepcij kolektivnega karakterja znotraj posamezne države, družbe, naroda, nacije. Medtem ko za Združene države Amerike in Veliko Britanijo običajno pravijo, da imajo zadnjih 100 let relativno stabilen političen sistem, velja ravno

⁹ Fromm; Inkeles, 1997, 12.

¹⁰ Inkeles, 1997, 12.

¹¹ Inkeles, 1997, 13.

nasprotno za Rusijo, Kitajsko, Mehiko, Francijo, Nemčijo, Italijo in Vietnam.¹² Prav zato je smiseln pričetek analize nacionalnega političnega karakterja, kot v tem okviru nadalje razmišlja James C. Charlesworth, s pojavnostjo zahodnih nacionalnih držav, ki so se okrog prvega četrtertletja 16. stoletja spopadale z vdorom različnih religij in razdorom oblastnega papeštva,¹³ kar je nadalje vplivalo na redefinicije kolektivne nacionalne osebnosti v 20. stoletju. Podobno velja tudi za evropske vzhodne nacionalne države, ki so pretekla tri desetletja vstopala po poteh turbulentne tranzicije in pomembnega prehoda iz komunizma v kapitalizem.

Obravnavana nacionalnega karakterja v kontekstu politike in političnega delovanja je tako doživela vzpon z razvojem modernih industrijskih družb in posledično s spremembami obstoječih političnih ureditev, v okviru katerih so se partikularistične težnje po konformnem delovanju vzpostavile kot kolektivistične, na osnovi katerih so Fromm in njegovi somišljeniki nacionalni karakter na novo definirali in utemeljili kot družbeno pričakovani ali družbeni karakter.

Vzpon političnega nacionalnega karakterja

Z razmahom družbeno pričakovane in zelene osebnosti se je pri izoblikovanju karakterja posameznega naroda okrepila ključna vloga države in državnih institucij, kot jih vzpostavlja in kreira obstoječi politični sistem. V drugi polovici prejšnjega stoletja so se kot pomemben objekt študij o nacionalnem karakterju vse bolj uveljavljali vzorci obstoječih političnih sistemov. Pomen klasičnih psiholoških študij, čeprav so se nanje v svojih izsledkih opirali še tako moderni politologi, je vedno bolj bledel, v ospredje so prodirali pomeni nacionalnega karakterja v kontekstu nacionalnih poli-

¹² Charlesworth, 1997, 24.

¹³ Prav tam.

tik. Na drugi strani so politologi in nekateri sociologi posamezne koncepcije nacionalnega karakterja nemalokrat raje preprosto ignorirali, ker se v samih dognanjih po njihovi presoji niso v nobenem pomenu referirale na politiko ali vladanje oziroma način(e) vladanja. A skozi prakse raziskovanja so se aplikacije nacionalnih politik vendarle (iz)kazale za vse bolj relevantne za proučevanje in razumevanje nacionalnega karakterja. Celo obratno, koncepti nacionalnega karakterja so se v analitičnem smislu izkazali za zelo uporabne za izvajanje politik do te mere, da so pomagali pri razumevanju reakcij, odzivov in odporov posameznih narodov na izpeljavo določenih političnih praks, strategij in mednarodnih politik. Spoznavanje nacionalnega karakterja in ravnanje v skladu z njim je postalo neke vrste vodilo, ki je odločilno poganjalo realizacijo in aktualizacijo posameznih političnih aktivnosti in ciljev. V tem in tudi edinem pomenu so se (lahko) psihokulturne študije nacionalnega karakterja prvič afirmirale kot ključno relevantne na čisto pragmatičnih temeljih, kot v pomoč nacionalnim in mednarodnim politikam. Raziskovalci iz vrst drugih znanstvenih disciplin so v tem okviru vedno bolj prepoznavali pomen tega vidika in pretresali idejno vprašanje, ali ima lahko nacionalni karakter, če obstaja, kakršen koli pomen na/za izvajanje nacionalnih politik?

Pri odgovoru na vprašanje sta ključno izhodišče opredelitev in razlaga političnih sistemov. Definicija in klasifikacija politik in političnih sistemov je relativno stabilna in nedvoumna, po drugi strani pa znatno nestanovitna, spremenljiva in tvegana praksa. Klasične opredelitve in interpretacije razlik med posameznimi sistemi, kot so demokracija, tiranija, oligarhija iz časa Platona in Aristotela, so še dandanes trdno zakoreninjene in uveljavljene, čeprav nekateri vse bolj stremijo k bolj sodobnim klasifikacijam, kot jih je na primer zastavil Gabriel Almond (1956), ki je utemeljil anglo-ameriške, kon-

tinentalno-evropske, pred-industrijske ali delno industrijske in totalitarne politične sisteme¹⁴. Diverzija tovrstnih klasifikacij na prvi vtis deluje kot smiselna simplifikacija in kategorizacija obstoječih političnih sistemov, a hkrati je izredno varljiva in zavajajoča, zlasti ko jo razgrnemo na polju spremenljivk karakterja posamičnega naroda in sklepamo o izvedbi določenih nacionalnih politik. Ko proučujemo pomen nacionalnega karakterja v kontekstu nacionalnih politik, je pomembna pozorna natančnost, da namreč znamo prepoznati in ločiti med elementi in relativno trajnimi in/ali bolj minljivimi potezami nacionalnih političnih sistemov na eni strani ter različnimi nosilci nacionalnega karakterja na drugi. Kot drugič, nacionalni karakter je treba razlikovati od nacionalnih karakteristik ter ga ocenjevati skozi zgodovinske momente in daljše časovno obdobje, ki generirajo in redefinirajo skupne nacionalne interese, ki nadalje vplivajo na obstoječe attribute nacionalnega karakterja. Margaret Mead je v tem smislu že leta 1951 na mednarodnem antropološkem simpoziju *Wenner-Gren Foundation* izpostavila ugotovitev, da tendence zanimanja za nacionalni karakter hitro naraščajo kot posledica /.../ omejitev na področju trga delovne sile, ki jih je povzročila vojna, in nevarnih, strašnih, brezizhodnih razmer, v katerih se je znašlo človeštvo.¹⁵ V tako kaotičnih stanjih se v odnosu do nacionalnih interesov rojevajo bolj sebični, domoljubni, preiščeni nagibi ter dovzetnosti na temelju popolnega koristoljubja, preračunljivosti, ki posledično vplivajo na večje in pozornejše zanimanje in diskusije o nacionalnem karakterju posameznega naroda. Tretjič, današnje pragmatično vlogo nacionalnega karakterja je smiselno in zatoj potrebno presojati glede na politične interese in narodne vrednote modernih družb, ki ključno sooblikujejo kolektivne aktiv-

¹⁴ Inkeles, 1997, 220.

¹⁵ Mead, 1951; Hoebel, 1967, 3.

nosti in delovanje posameznega naroda. Kot je Margaret Mead v nadaljevanju omenjenega simpozija poudarila:

Študije o nacionalnem karakterju so vse do danes, glede na sočasne politične enote, primarno uporabna in praktična znanost. Nacionalnega karakterja ne proučujemo kot najboljši okvir, znotraj katerega skušamo pojasniti zvezo med političnimi oblikami in formacijo individualnega karakterja, temveč ker so današnje nacionalne države bistvene, važnejše po političnem pomenu, in ker se številne aktivnosti posameznikov in skupin, tako v domačem kot v mednarodnem okviru, vodijo in upravljajo glede na narodne vrednote¹⁶.

Z vzponom modernih držav se je tako nacionalni karakter vedno bolj presojal na povsem pragmatičnih temeljih; ključno vlogo pri tem je opravila uporabniška in praktična vloga politike v kontekstu narodnih vrednot. Politične institucije so se namreč izkazale in konstituirale kot pomembna uporabniška izkušnja in primarna prvina, ki odločilno intonira vsebino nacionalnih interesov, dojemanje narodnih vrednot in formo nacionalnega kolektivnega duha.

V tem okviru se zastavlja ključno vprašanje: ali politične institucije prej sooblikujejo in širijo nacionalni karakter ali je ravno obratno? So politične institucije izhodiščna predpostavka in predpogoj za opredelitev, izoblikovanje in utemeljitev karakterja posameznega naroda ali je nacionalni karakter posameznega naroda povod in posledica načina vzpostavitve posameznih političnih sistemov in delovanja posameznih političnih institucij? Kaj je torej prej – politične institucije ali nacionalni karakter? Pri odgovoru na to vprašanje je treba najprej (1) odkriti in identificirati lastnosti, ki postavljajo zvezo nacionalnega karakterja v kontekst političnega, (2)

¹⁶ Mead, 1951; povzeto po: Hoebel, 1967, 3.

opredeliti politične interese in detektirati politične institucije, na osnovi katerih lahko orišemo, pojasnimo in utemeljimo nacionalni karakter v kontekstu politike, političnega in političnih interesov. Po mnenju Jamesa C. Charleswortha so z vzponom modernih držav vzniknili vidni atributi, ki so pomen nacionalnega karakterja vedno bolj umeščali v politični okvir. To so: partikularizem, atomizem, red, onostranstvo, zadržanost, pomen misije, *herrenvolkism*¹⁷, misticizem in ponižnost, antropocentrizem, materializem, enakopravnost, tradicionalizem, logicizem, empirizem, eksperimentalizem in resolutnost¹⁸. Konceptije in konkretizacije nacionalnega karakterja so tako z vzponom modernih družb implicirale, da je nacionalni karakter v svojem bistvu politično pogojen karakter, ter povečale njegovo vrednost na povsem političnih temeljih, v programih in politiki nacionalne rasti. Ni torej ključno, kaj je bilo prej, kot je ključna ugotovitev, da so se z razvojem in uveljavitvijo novih družbeno-političnih sistemov transformirali in redefinirali skupni nacionalni cilji, ki so posledično vplivali na modifikacije v atributih in percepcijah tako imenovanega "ljudskega duha" in "ljudskega genija"¹⁹. Nacionalnost, odeta v karakter glede na naravo in cilje političnih institucij, je postala ključna za novo razumevanje in vse bolj uveljavljeno pojmovanje nacionalnega karakterja kot *nacionalni politični karakter* ali zgolj *politični karakter*. To novo umevanje je imelo pomembne empirične posledice za številne znanstvenike iz posameznih disciplin, ki so se vse bolj usmerjali k intenzivnim interdisciplinarnim študijam jezikov, literature, narodopisja, množičnih medijev, prava in podobnega.

¹⁷ *Herrenvolkism* se v znanstvenem diskurzu običajno problematizira kot rasno večvrednost "belega ljudstva"; pogosto se uporablja v kritikah ideologije, v kombinaciji z nacizmom.

¹⁸ Charlesworth, 1967, 23.

¹⁹ Martindale, 1967, 33.

Trendi nacionalnega političnega karakterja

Kaj bo ali je že prinesel tok nacionalnega političnega karakterja? Kakšen bo njegov nadaljnji razvoj? Lahko predvidimo evolucijo še enega ključnega aspekta, ki bo pomembno vplivala na attribute in percepcije nacionalnega karakterja v prihodnosti? Nenazadnje, kaj se trenutno dogaja z nacionalnim političnim karakterjem?

Po opisih in napovedih Jamesa C. Charleswortha²⁰ so se z vzponom modernih družb in nacionalnega političnega karakterja utrdila predvsem naslednja pričakovanja.

Stopnjevanje partikularizma

V (post)modernih družbah postajata kulturna in geografska fragmentacija vse bolj izraziti, tipični, umevni, občutki lojalnosti in pripadnosti pa vse bolj izsekani, pretrgani, "prej lokalni kot nacionalni", ki navzven delujejo le še kot prisiljena subalternacija želenemu, pričakovanemu, konformnemu. Dokler niso zunanje sile razmer postale dovolj velika grožnja, ki so vzpodbudile in prepričale partikularistične interese, naj pozabijo na interne diference in vstopijo v nacionalno ali mednarodno, celo globalno unijo, je anticipacija o razvoju in gibanju nacionalnega političnega karakterja ostajala utopična, izmuzljiva in zanemarljiva. Diskrepanca med zahodnim, demokratičnim načinom vodenja držav na eni strani ter vzhodnim, komunističnim načinom vodenja na drugi je v zadnjih dekadah pred vstopom v 21. stoletje dodatno stopnjevala kaotičnost pri nadzoru zunanjih političnih odnosov med zavezniki, kar je kontinuirano postavljalo definicije in formulacije nacionalnega političnega karakterja, ki je bil le še odsev zdaj takšnih, zdaj drugačnih političnih interesov, na novo raven. Posledično so se krepile partikularistične težnje cele vrste močnih posameznikov, ki so si prisvojili pomembne

²⁰ Charlesworth, 1967, 28-29.

dele javne oblasti. Drobitev osrednje oblasti je bila znak obstoja različnih, bolj ali manj odvisnih družbenih in/ali etničnih slojev, ki so spodbujali tendence po osamosvojitvi, odcepitvi oziroma uveljavitvi določenega ozemlja v okviru večje države. Širitev Evropske unije ali razpad nekdanje Jugoslavije sta eksemplifikativna primera, ki potrjujeta prevlado partikularističnih interesov, obenem pa tudi razvoj novega političnega karakterja na nacionalni ali mednarodni ravni.

Politična lojalnost, ki temelji na sovraštvu, ne ljubezni

“Če moški ljubi svojo ženo bolj kot neki drugi moški, to še ne pomeni, da toliko bolj sovraži druge ženske.” S to podmeno je James C. Charlesworth skušal utemeljiti nasprotno dejstvo, da je ljubezen do ene države od nekdanje neposredni zvezi oziroma je pogojena z nezaupanjem in sovraštvom do druge(ih) držav(e). V duhu ljubezni/sovražnosti in (ne)naklonjenosti se rojevajo in utrjujejo tako pozitivne kot tudi negativne instance patriotizma. Patriotizem vzdržuje manifestacije ljubezni do domovine, naroda, države, čeprav za ceno eliminacije in diskreditacije rodoljubja, samoljubja, domoljubja v odnosu do drugih držav, narodov. Še več, v kontekstu patriotizma se navdihujejo skupne, kolektivne ideje in se kali narodni duh kot antipod idejam, vrednotam in karakterjem ostalih, drugih narodov in držav, kar nadalje vpliva na sintezo in ustroj nacionalnega političnega karakterja. Tudi sama zgodovina potrjuje, da se patriotizem vsakič znova odpira in afirmira na temelju preteklih, nekdanjih, preživelih antipatij, kar pomembno vpliva na (re)definicije političnih interesov in (re)formulacije nacionalnega političnega karakterja. Tako je na primer Amerika zgradila in utrdila lastni patriotizem na temelju izrazite antipatije in sovraštva do Rusije. Ali Slovenci, ki z večno antipatijo partizanstvo vs. domobranstvo polarizirajo slovenski politični prostor in koncepcije slovenskega nacionalnega karakterja vsakič znova postavljajo pred preizkušnjo.

Sovrašтво oz. antipatije so torej tisti ključni temelj, ki vzpostavlja in pogojuje eksistenco politične lojalnosti in občutek domovinskosti, na temelju katerih se utrjujeta zavest in percepcija nacionalnega političnega karakterja. Zlasti sodobna integriteta karakterja posameznega naroda je dandanes, tako se zdi, le še odsev na sovraštvu utemeljenih partikularističnih (političnih) teženj. Kamorkoli se obrnemo, povsod se širi, stopnjuje in krepi sovrašтво kot del nacionalnega karakterja, kar je po kontemplaciji Jamesa C. Charleswortha odličen povod, zakaj bi morali stremeti k razvoju učinkovite svetovne vlade. Razumni bralec, kot nadalje razmišlja C. Charlesworth, se lahko na tej točki upravičeno vpraša, zakaj vsakič znova izbruhnejo te antipatije? Je ponovno odprtje in pretresanje ideoloških demagogij v duhu sovražnega govora res nujno za obstanek politične lojalnosti? Je polarizacija na temelju političnih in nacionalističnih teženj nujna za ohranitev politične integritete in vdano sti narodu? C. Charlesworth pri razmisleku o odgovoru na to vprašanje ponudi dva ključna, komplementarna povoda, ki sta z vzponom modernih družb politično lojalnost vzpostavila in rekonstruirala na osnovi znotrajdržavnih in meddržavnih antipatij: (1) “razpad večjih imperijev in osvoboditev znotraj-sistemskih sovraštev”, ki sta na temelju večje disperzije držav sprostila, osvobodila prej obstoječe notranje, obenem pa vzpostavila in povečala nove, zunanje, meddržavne tenzije; (2) “ekstenzivni razvoj transporta in komunikacij”, ki je prav tako pomembno intenziviral odpor in nenaklonjenost med posameznimi državami, saj je del perverzne človeške narave slabost, da “več, ko ve o drugih, bolj jih sovraži”.

Upadanje moči države

Pred prvo svetovno vojno je bil večji poudarek na državah z njihovimi voditelji kot velikimi figurami (kralji, cesarji), manj na njihovih vladah. Desetletja po drugi svetovni vojni je pomen te koncepcije

marsikje še vedno relevanten oziroma je ta odvisna od ustroja in tradicije obstoječega političnega sistema. V t. i. semi-diktatorskih državah, kot so Francija, Turčija, Pakistan, afriške države, arabske države, je izvoljen voditelj z močno osebnostjo; njegov karakter navadno odraža tudi politični karakter države. V komunističnih državah je partija tista glavna in najpomembnejša prvina nacionalnega političnega karakterja, vodja partije pa je glava države in personifikacija tega karakterja. Južnoameriške in nekatere azijske države slovirjo po diktatorskih voditeljih. Tudi v nekaterih demokratičnih državah, kot so Združene države Amerike, je pozornost znova usmerjena v predsednika države in njegov kabinet, manj v samo vlado in njene predstavnike. Kar skušamo izpostaviti, je, da je nacionalni politični karakter ponekod še vedno ali celo prej refleksija močnih, tudi vizualno karizmatičnih osebnosti, kot refleksija neke "generične *dežele* in metafizične *države*". To nujno ne implicira negativne vloge ali manjšega pomena državne uprave, gre le za njeno reprezentacijo preko drugih substitutov, kot so personificirani, karizmatični voditelji, ki niso nujno predsedniki ali kralji države (npr. Silvio Berlusconi v Italiji ali Angela Merkel v Nemčiji).

Sklenemo lahko, da je nacionalni politični karakter dandanes manj stabilen, kot je bil nekoč. Je kratkotrajen, minljiv, hitro spreminjajoč in tako zelo odvisen od obstoječih političnih trendov, personifikacije močnih voditeljev ter (ne)stanovitnosti nacionalne in/ali partikularistične politike, da ga je vse težje definirati in natančno opredeliti.

Nacionalni karakter in ideološka polarizacija

Glavnina študij opredeljuje koncept nacionalnega karakterja kot skupek lastnosti, po katerih se posamezni narod razlikuje od drugega ali drugih narodov. Obenem pa je razmeroma kompleksno in tvegano opredeliti univerzalne spremenljivke, na osnovi katerih lahko skle-

pamo o nacionalnem karakterju posameznih držav. Kar lahko storimo, je, da identificiramo lastnosti, prednosti in slabosti, po katerih se posamezni narod razlikuje od drugega ali drugih narodov, ob predpostavki, da je lahko med posameznimi narodi pričakovati več podobnosti kot golih razlik. Na osnovi tako pripisanih lastnosti, prednosti in/ali slabosti lahko nato sklepamo o karakterju posameznega naroda kot bolj ali manj istem/podobnem/drugačnem/različnem od karakterja drugega ali drugih narodov. S komparacijo in interpretacijo takšne komparacije lahko bolj dosledno umestimo deskripcijo posameznega nacionalnega karakterja, v primerjavi z nemalokrat vprašljivo aplikacijo predpostavljenih univerzalnih spremenljivk.

V koncepcijah nacionalnega političnega karakterja se aspekt primerjave na osnovi lastnosti pogosto izrablja s sklicevanjem na širše, stereotipne generalizacije. Nacionalni politični karakter prepogosto predpostavlja, tako se zdi, površinsko prepoznanje ljudi, da so sami po sebi različni, čeprav se z vidika človeštva kot celote toliko ne razlikujejo. Ljudje s(m)o povsod enaki, pravzaprav se kontekst razlik v duhu političnih in drugih interesov večkrat preračunljivo ali podzavestno reprezentira z referiranjem na zgodovino, okolje, razvoj, ekologijo itd., ki (ne)namerno postavljajo družbeno-kulturne prakse tretjerazrednih, manj razvitih držav oz. držav v razvoju kot esencialno drugačne od bolj razvitih, naprednih držav. Zlasti materialna deprivacija je pogost indikator, na podlagi katerega posamezne države ustvarjajo številne negativne ocene in konotacije o drugih državah, narodih, s čimer v očeh lastnega naroda utrjujejo podobo o pozitivnih, boljših "nas" in negativnih, slabših "njih"²¹. A predstavljanje "drugih" v manjvrednih in "nas" v večvrednih konotacijah (s

²¹ Ali obratno; utrjevanje predstav o manjvrednosti lastnega naroda, ki bi lahko bil boljši v primerjavi s pozitivnimi ocenami drugega/ih naroda/ov, s katerim/i se primerja.

slednjimi hkrati tudi zanikamo naše negativne lastnosti, na primer nestrpnost) kot ena glavnih strategij vsakodnevnega udejanjanja (med)narodnega konflikta in nestrpnosti vnaša vrsto posledičnih problemov.

Prvič, ključna posledica takšnega (med)narodnega konflikta je (med)narodna neenakost, ki se kaže v neenaki obravnavi posameznih narodov znotraj večje mednarodne skupnosti (na primer unija evropskih držav), kot na primer medkulturni dialog, spoštovanje različnih verskih izpovedi ... Posamezne države se ob tem naslanjajo na stereotipne ali klasifikacijske sheme; z razlikovanjem med posameznimi narodi na temelju klasifikacij skušajo opisati nekatere splošne lastnosti, ki naj bi veljale za posamezen narod. Tako naj bi Slovenci veljali za skromne in poštene, Nemci za urejene in disciplinirane, Italijani za temperamentne, Švicarji za natančne ... Tovrstne stereotipne in klasifikacijske sheme je moč zaslediti celo v znanstvenem diskurzu; nekateri še tako tolerantni in demokratični teoretiki se nanje sklicujejo v svojih raziskovalnih izsledkih. Tako je na primer Andre Siegfried v študiji iz leta 1951 opredelil nekatere tipične lastnosti, ki naj bi veljale za t. i. francoskega duha – le-ta naj bi bil “zelo praktičen in stvar dejanskega” kot del keltske dediščine, za katero pravi, da je prisotna povsod, kjer se je “pretakala keltska kri”²² (Francija, severna Španija, zahodno britansko otočje). Ali pa Bricknerjeva (1943) analiza nemškega karakterja v času druge svetovne vojne kot izrazito “paranoidnega”.²³ Čeprav takšne in podobne klasifikacijske sheme zagotavljajo določeno stopnjo razumevanja drugih, hkrati tudi zanikajo njihovo individualnost.²⁴ Prav v tem se skriva eden izmed osnovnih problemov rabe tovrstnih (ne nujno s slabimi na-

²² Siegfried, 1951; Inkeles, 1997, 217.

²³ Brickner, 1943; Inkeles, 1997, 217.

²⁴ Whillock, 1995, 33.

meni, temveč, kar je bolj običajno, v luči ustvarjanja zdravorazumskih reprezentacij) klasifikacij in stereotipov – namreč da se “stereotipi, ki jih družba kot propozicije ‘zdravega razuma’”²⁵ konvencionalno pripisuje neki skupini, s predsodki prenašajo na posameznike.

Drugi pogost problem obstoječih klasifikacijskih shem, poleg samoumevne redukcije stereotipov na posamezne člane družbe, kulture, naroda, pa je v tem, da “sodobnih stereotipov ne napolnjujejo več negativna čustva, temveč odsotnost pozitivnih”²⁶. Tonči A. Kuzmanić v analizi “mijevske” govorice oziroma govorice Slovencev o tem, kakšni so “oneji” oziroma priseljenci s področja bivše Jugoslavije in kaj počno, ugotavlja, da jih Slovenci običajno dojemajo z vidika negativnih in stereotipno pripisanih lastnosti: “Oneji” kradejo, delajo škodo, so sodrga, lenuhi, delomrzneži, kriminalci, zalezovalci in posiljevalci, bogati in hkrati umazani, nehvaležni, preveč si želijo, vrhu tega so vidni”²⁷. Ta vzorec negativnih stereotipnih reprezentacij konstruira in reproducira ideološko polarizacijo pozitivni “mi” in negativni “oni”.

Zaradi odsotnosti pozitivnih klasifikacijskih shem se tako znotraj narodov ustvarja in utrjuje nestrpen odnos do drugih in/ali drugačnih narodov. Zlasti mediji so tisti, ki lahko dodatno prispevajo k vse večjemu izpostavljanju pozitivnih stereotipov in prisotnosti negativnih. Mediji namreč kontinuirano pretresajo vprašanja nacionalne in svetovne politike v kontekstu nacionalno-političnih strategij, vključno s politično propagando. Javnost kot konzument tovrstnih medijskih vsebin pa je pogosto soočena tudi z manipulativnimi vsebinami v prid afirmaciji določenih nacionalno-političnih interesov

²⁵ Fowler, 1991, 93.

²⁶ Ivelja, 2003.

²⁷ Kuzmanić, 2001, 64–66.

in diskreditaciji politik nekega drugega, pogosto sosedskega naroda, kar nadalje vpliva na skupno, kolektivno, javno, celo nacionalno mnenje. Pomembno se je namreč zavedati in upoštevati to, "da so stereotipi kreativni: so kategorije, ki jih projiciramo z namenom, da svet osmišljamo"²⁸. Novinarji s projiciranjem in klasificiranjem izvajanj določenih politik osmišljajo, opisujejo in interpretirajo med drugim tudi strašne dogodke in nesreče. Oziroma, kot nadalje razlaga Roger Fowler, "oblikovanje novic o strašnih dogodkih je recipročen, dialektičen proces": bolj ko za neki dogodek velja stereotip (npr. Hrvat pretepel še ne polnoletnega Slovenca na koncertu v Ljubljani), bolj je tudi verjetno, da bo ta dogodek postal novica. Prav v tem pa se zastavlja vprašanje, zakaj je tovrstno stereotipno sklicevanje na narodno pripadnost v novinarskem poročanju sploh potrebno (npr. Hrvat S. M. pretepel še ne polnoletnega Slovenca in ne zgolj S. M. pretepel še nepolnoletnega fanta), saj se pretep v vsakem primeru dojema kot kazenski prestop, ki ne potrebuje dodatnih sklicevanj na narodno pripadnost za to, da je neka oseba obsojena oz. kaznovana in deležna vala javnega ogorčenja, pač pa je že samo dejstvo pretepa dovolj za obsodbo in zgražanje. Razlog je jasen: takšno sklicevanje se v novinarskem (ali katerem drugem podobnem javnem) diskurzu uporablja kot legitimizacija nestrpnega odnosa, kot opravičilo, zakaj lahko neki narod še naprej ohranja destruktivno podobo o drugem/ih narodu/ih. Tako predpostavljene diferenciacije vzdržujejo in ohranjajo percepcije in reprezentacije skupnega, kolektivnega duha znotraj posamezne nacionalne skupnosti v statusu quo. Še več, vplivajo na subjektivitete posameznikov na način, da leti karakteristike lastnega naroda splošno percepirajo kot boljše, pozitivne, večvredne, kar se v javnem diskurzu (kot je npr. medijski diskurz) pogosto odraža v kontekstu metafor. V tem smislu ostaja

²⁸ Fowler, 1991, 17.

nacionalni karakter eden izmed pomembnih stebrov nacionalne skupnosti ter politične in medijsko reprezentirane ideologije.

Sodobno, moderno človeštvo vse bolj živi v zatonu nacionalnih skupnosti. Nacionalizem po eni strani blede znotraj evropske skupnosti in izgublja svojo ključno, povezovalno vlogo med posameznimi nacionalnimi skupnostmi, čeprav po drugi strani, človeštvo še ni bilo nikoli tako razdrobljeno, strukturirano, diferencirano na mnogotero narodnih skupnosti, kot je z vzponom modernih družb. Ne nazadnje, vsi novi spopadi, vojne in osamosvojitve posameznih držav rojevajo nove narode ali skupine narodov. V duhu teh antipatij in konfrontacij je moderno človeštvo postalo še bolj zavestno svojega obstoja ter razlik in podobnosti med posameznimi nacionalnimi skupnostmi. Modernega človeka tako (ne)hote žene nenehna primerjava z drugimi narodi. Njegova aktualizacija je refleksija predelave in prevajanja obstoječih nacionalnih in mednarodnih razlik. Tako vzpostavljene ideološke polarizacije "mi – oni" so se izrazito vzpostavile v tistih družbah, kjer je ideja o tako predpostavljenem nacionalnem karakterju postala samoumevni objekt vseh diskusij, nenazadnje tudi diskusij v kontekstu medijske konstrukcije družbene realnosti.

Bibliografija

BRICKNER, R. M. (1943): *Is Germany incurable?*, J. B. Lippincott Company, Philadelphia, Pennsylvania.

CHARLESWORTH, J. J. (1967): "National character in the perspective of political science", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 370, 23–29.

FOWLER, R. (1991): *Language in the news*, Routledge, London.

FROMM, E. (2009): *Beyond the chains of illusion: my encounter with Marx and Freud*, Continuum, New York and London.

- GORER, G. (1955): *Exploring English character*, Criterion Books, New York.
- HOEBEL, E. A. (1967): "Anthropological perspectives on national character", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 370, 1-7.
- Inkeles, A. (1997): *National character: a psycho-social perspective*, Transaction Publishers, New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.).
- IVELJA, R. (2003): "Muslimani gredo!", *Dnevnik*, 13. januar. Dostopno prek: <https://168.63.31.19/40817/slovenija/40817> (30. avgust 2015).
- KUZMANIČ, T. A. (2001): "Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni", *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 1, 56-77.
- MARTINDALE, D. (1967): "The sociology of national character", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 370, 30-35.
- MEAD, M. (1951): *Soviet attitudes toward authority*, McGraw-Hill, New York.
- MERRIAM, C. E. (1970): *New aspects of politics*, University of Chicago Press, Chicago.
- SIEGFRIED, A. (1951): "Approaches to an understanding of modern France", v: Earle, E. M., ur., *Modern France*, Princeton University Press, 3-16.
- WALLAS, G. (1908): *Human nature in politics*, Aarchibald Constable and co., limited, London.
- WHILLOCK, R. K. in SLAYDEN, D. (1995): *Hate speech*, Sage Publications Ltd., London.